

TA'LIM TIZIMIDA KORRUPSIYAGA QARSHI MADANIYATNI
SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika Universiteti Tarix fakulteti talabasi
Hakimov Ahmad

Annotatsiya: mazkur maqolada ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Korrupsiyaning ta'lim sifati, yoshlar tarbiyasi va jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, akademik halollik, huquqiy ong, ma'naviy tarbiya, shaffof boshqaruv va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish orqali korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish yo'llari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, ta'lim tizimi, korrupsiyaga qarshi madaniyat, akademik halollik, shaffoflik, huquqiy ong, ma'naviy tarbiya, yoshlar, ta'lim sifati, fuqarolik jamiyati.

Bugungi globallashuv sharoitida davlatlarning taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy salohiyati yoki tabiiy resurslari, balki ta'lim tizimining sifati, jamiyatda qonun ustuvorligining ta'minlangani va fuqarolarning huquqiy madaniyati bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, korrupsiyaga qarshi kurash har bir davlatning strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ta'lim tizimida korrupsiyaning mavjudligi nafaqat alohida bir soha faoliyatiga, balki butun jamiyatning kelajak taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki bugungi o'quvchi va talaba ertangi kunning mutaxassisi, rahbari, olimi va davlat boshqaruvchisi hisoblanadi. Agar ta'lim jarayonida adolat, halollik va mas'uliyat tamoyillari buzilsa, bu holat kelajakda jamiyatning barcha sohalarida korrupsion munosabatlarning chuqurlashishiga zamin yaratishi mumkin.

Korrupsiya lotincha *corruptio* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "buzilish", "poraga sotilish" yoki "halollikning yemirilishi" degan ma'nolarni anglatadi. Zamonaviy talqinda esa u mansab yoki vakolatdan shaxsiy manfaat yo'lida noqonuniy foydalanish sifatida izohlanadi. Ta'lim tizimida korrupsiya turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin: bilimni xolis baholamaslik, pora evaziga imtihon natijalarini o'zgartirish, noqonuniy to'lovlar, tanish-bilishchilik, xizmat mavqeidan shaxsiy manfaat yo'lida foydalanish yoki akademik insofsizlik holatlari shular jumlasidandir. Bunday holatlar nafaqat ta'lim sifatini pasaytiradi, balki yoshlarning adolatga bo'lgan ishonchini ham zaiflashtiradi.

Har qanday jamiyatning ma'naviy poydevori ta'lim orqali shakllanadi. Ta'lim faqat bilim beruvchi tizim emas, balki shaxsning axloqiy fazilatlarini, fuqarolik pozitsiyasi va hayotiy qadriyatlarini shakllantiradigan muhim ijtimoiy institutdir. Shu sababli ta'lim muassasasida hukm surayotgan muhit jamiyatning kelajak qiyofasini belgilaydi. Agar ta'lim muassasasida halollik qadrlansa, bilim mehnat bilan baholansa va adolat tamoyili ustuvor bo'lsa, bunday muhitda voyaga yetgan yoshlar ham korrupsiyaga murosasiz munosabatda bo'ladilar. Aksincha, ta'lim jarayonida nohaqlik, tanish-bilishchilik yoki poraxo'rlik kuzatilsa, bu yoshlar ongida bunday holatni "odatiy" hodisa sifatida qabul qilish xavfini yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda korrupsiyaga qarshi kurashni faqat jazolash choralarini kuchaytirish orqali amalga oshirish yetarli emas. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, korrupsiyaning ildizini quritish uchun, avvalo, unga qarshi madaniyatni shakllantirish zarur. Korrupsiyaga qarshi madaniyat – bu shaxsning halollik, adolat, qonuniylik va mas’uliyat tamoyillariga sodiqligi, korrupsion xatti-harakatlarni qat’iyan rad etuvchi dunyoqarashi va xulq-atvoridir. Bunday madaniyat insonning ichki e’tiqodiga aylangan taqdirdagina jamiyatda korrupsiyaning oldini olish mumkin bo‘ladi.

Ta’lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish oiladan boshlanib, maktab, akademik litsey, kasb-hunar ta’limi va oliy ta’lim muassasalarida izchil davom ettirilishi lozim. Bolaga ilk yoshidan boshlab halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik va adolat kabi fazilatlarni singdirish kelajakda uning korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatini shakllantiradi. Oila tomonidan berilgan tarbiya ta’lim muassasasida mustahkamlanib, jamiyatdagi ijtimoiy muhit orqali boyitilishi zarur. Bu uch omilning uyg‘unligi korrupsiyaga qarshi barqaror madaniyatni shakllantirishning eng muhim sharti hisoblanadi.

So‘nggi yillarda Yangi O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Qabul qilinayotgan qonunlar, institutsional islohotlar, davlat organlari faoliyatining ochiqligi, raqamli xizmatlarning kengayishi va ta’lim tizimida shaffof mexanizmlarning joriy etilishi ushbu yo‘nalishdagi muhim qadamlar hisoblanadi. Xususan, oliy ta’limga qabul jarayonlarining test sinovlari orqali markazlashgan tartibda tashkil etilishi, ko‘plab xizmatlarning elektron shaklga o‘tkazilishi hamda inson omilini kamaytirishga qaratilgan raqamli platformalarning joriy etilishi korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qilmoqda. Biroq qonunchilik va texnologik imkoniyatlarning o‘zi yetarli emas. Ularni qo‘llaydigan insonlarda halollik va yuksak ma’naviyat bo‘lmasa, eng mukammal tizim ham kutilgan natijani bermaydi.

Shu sababli ta’lim tizimida korrupsiyaga qarshi kurashning eng samarali yo‘li jazodan qo‘rqitish emas, balki halollikni qadriyatga aylantirishdir. Talaba yoki o‘quvchi bilimni baho uchun emas, o‘z kelajagi uchun egallashi, pedagog esa kasbini moddiy manfaat manbai emas, balki jamiyat oldidagi sharaflı mas’uliyat deb bilishi zarur. Ana shunday qarash shakllangandagina ta’lim tizimida haqiqiy akademik halollik muhiti qaror topadi.

Ta’lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish, eng avvalo, akademik halollik tamoyillarini hayotga izchil tatbiq etishni talab qiladi. Akademik halollik – bu ta’lim va ilmiy faoliyatda rostgo‘ylik, xolislik, mas’uliyat, adolat va intellektual mulkka hurmat bilan munosabatda bo‘lishni anglatadi. Talabaning mustaqil bilim olishi, ilmiy ishlarni plagiatsiz yozishi, imtihonlarda o‘z bilimiga tayanishi hamda pedagogning bilimni xolis baholashi akademik halollikning asosiy ko‘rinishlaridir. Mazkur tamoyillar buzilgan taqdirda ta’limning haqiqiy mazmuni yo‘qoladi, diplomning qadri pasayadi va jamiyat uchun yetuk mutaxassis emas, balki faqat hujjat egasi tayyorlanadi.

Pedagog shaxsining o‘rni bu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki o‘quvchilar uchun axloqiy namuna hamdir. Agar pedagog halollik, adolat va kasbiy mas’uliyat tamoyillariga qat’iy amal qilsa, bu fazilatlar bevosita ta’lim oluvchilarga ham singadi. Aksincha, baholashdagi noxolislik, tanish-bilishchilik yoki manfaatdorlik ta’lim oluvchilarning adolatga bo‘lgan ishonchini susaytiradi.

Shu bois pedagoglarni nafaqat kasbiy, balki etik me'yorlarga sodiq holda faoliyat yuritishga muntazam tayyorlash va malakasini oshirish muhim vazifalardan biridir.

Ta'lim muassasalarida ochiqlik va shaffoflik tamoyillarini ta'minlash ham korrupsiyaga qarshi madaniyatni rivojlantirishning muhim omillaridan hisoblanadi. Baholash mezonlarining oldindan e'lon qilinishi, imtihon jarayonlarining shaffof tashkil etilishi, murojaatlarni ko'rib chiqishning adolatli tizimini yaratish hamda jamoatchilik nazoratini kuchaytirish korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar bu borada keng imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron jurnal, onlayn baholash tizimlari, masofaviy murojaat platformalari va avtomatlashtirilgan xizmatlar inson omilini kamaytirib, qaror qabul qilish jarayonining xolisligini oshiradi.

Shu bilan birga, raqamlashtirish korrupsiyani to'liq bartaraf etuvchi yagona vosita emas. Texnologiyalarni boshqarayotgan insonning ma'naviyati va mas'uliyati yetarli bo'lmasa, yangi imkoniyatlar yangi xavflarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Demak, texnik vositalar ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan taqdirdagina kutilgan samarani beradi. Shu sababli raqamli transformatsiya halollik madaniyati bilan bir qatorda rivojlantirilishi zarur.

Korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirishda huquqiy ta'lim ham muhim o'rin tutadi. Ta'lim oluvchilar korrupsiyaning huquqiy oqibatlari, uning jamiyat taraqqiyotiga yetkazadigan zarari hamda har bir fuqaroning qonun oldidagi mas'uliyati haqida puxta bilimga ega bo'lishlari kerak. Huquqiy savodxonlik fuqarolarda qonunga hurmatni kuchaytiradi va noqonuniy harakatlarga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantiradi. Shu maqsadda ta'lim muassasalarida interaktiv mashg'ulotlar, munozaralar, amaliy seminarlar va hayotiy vaziyatlarga asoslangan treninglarni ko'paytirish maqsadga muvofiqdir.

Yoshlar ongida korrupsiyaga qarshi mafkurani shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlardan samarali foydalanish zarur. Ajdodlarimiz halollik, adolat, poklik va mehnatsevarlikni inson kamolotining eng muhim mezonlari sifatida ulug'laganlar. Abu Nasr Forobiy fozil jamiyatni adolat va ezgulikka tayangan jamiyat sifatida tasvirlagan bo'lsa, Alisher Navoiy halollikni insonning eng oliy fazilatlaridan biri deb baholagan. Amir Temur davlat boshqaruvida adolatni eng asosiy tamoyil sifatida ilgari surgan. Ushbu boy ma'naviy meros bugungi yosh avlodni tarbiyalashda muhim g'oyaviy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xalqaro tajriba ham korrupsiyaga qarshi kurashda profilaktik yondashuvning samaradorligini ko'rsatmoqda. Ta'lim tizimi rivojlangan ko'plab mamlakatlarda akademik halollik kodekslari, "Halollik haftaliklari", maxsus etik komissiyalar va anonim murojaat tizimlari joriy etilgan. Talabalar ilmiy ishlarni topshirishda plagiatga qarshi dasturlar orqali tekshiruvdan o'tkaziladi, baholash mezonlari ochiq e'lon qilinadi va har qanday manfaatlar to'qnashuvining oldi olinadi. Ushbu tajribalarni milliy qadriyatlar va O'zbekiston ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda joriy etish ijobiy natijalar berishi mumkin.

Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish faqat ta'lim muassasalari zimmasidagi vazifa emas. Bu jarayonda davlat organlari, oila, mahalla, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va keng jamoatchilikning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir fuqaro korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shaxsiy

hayot mezoniga aylantirgan taqdirdagina jamiyatda halollik muhitini qaror toptirish mumkin bo‘ladi. Ta’lim tizimi esa ana shu jarayonning boshlang‘ich va eng muhim bo‘g‘ini hisoblanadi, chunki kelajakdagi davlat boshqaruvchilari, olimlar, shifokorlar, muhandislar va pedagoglar aynan shu tizimda tarbiyalanadi.

Shunday ekan, ta’lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirishni alohida loyiha sifatida emas, balki ta’lim sifatini oshirish, inson kapitalini rivojlantirish va huquqiy demokratik davlat barpo etishning uzviy tarkibiy qismi sifatida baholash lozim. Halollik qadriyatga aylangan ta’lim muhitida bilimning qadri ortadi, adolat qaror topadi va jamiyat taraqqiyotining mustahkam poydevori yaratiladi.

Ta’lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirishda jamoatchilik nazoratining o‘rni ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ochiq va shaffof boshqaruv tizimi qaror topgan taqdirdagina fuqarolarning ta’lim muassasalariga bo‘lgan ishonchi mustahkamlanadi. Shu bois ta’lim muassasalari faoliyati yuzasidan jamoatchilikka muntazam axborot berish, ota-onalar, mahalla faollari, nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish korrupsion xavflarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Ochiqlik mavjud bo‘lgan muhitda noqonuniy harakatlarni yashirish qiyinlashadi, mas’uliyat hissi kuchayadi va boshqaruv sifati oshadi.

Korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ham alohida samara beradi. An’anaviy ma’ruzalar bilan bir qatorda, muammoli vaziyatlar tahlili, debatlar, rolli o‘yinlar, keys-stadilar va interaktiv mashg‘ulotlar yoshlarning korrupsiyaga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Nazariy bilim amaliy vaziyatlar bilan uyg‘unlashganda ta’lim oluvchilar korrupsiyaning jamiyat hayotiga yetkazadigan zararini chuqurroq anglay boshlaydilar. Ayniqsa, real hayotiy misollar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar ularda tanqidiy fikrlash va huquqiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Oliy ta’lim muassasalarida akademik halollik kodekslarini joriy etish va ularga qat’iy amal qilish ham muhim ahamiyatga ega. Har bir talaba ta’lim jarayonining boshidanoq ilmiy halollik qoidalari, plagiatning salbiy oqibatlari, intellektual mulkka hurmat va mustaqil izlanish madaniyati haqida yetarli tushunchaga ega bo‘lishi zarur. Bitiruv malakaviy ishlari, magistrlik dissertatsiyalari va ilmiy maqolalarni zamonaviy plagiatga qarshi dasturlar orqali tekshirish, ilmiy rahbarlarning mas’uliyatini kuchaytirish ham ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ilm-fan halollikka tayangan joyda haqiqiy innovatsiyalar va yangi g‘oyalar vujudga keladi.

Korrupsiyaga qarshi madaniyatni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri – adolatli rag‘batlantirish tizimini yaratishdir. Halol ishlayotgan pedagoglar, ilmiy izlanishlarda yuqori natijalarga erishayotgan talabalar va shaffof boshqaruvni ta’minlayotgan ta’lim muassasalari moddiy hamda ma’naviy jihatdan rag‘batlantirilishi lozim. Chunki jamiyat faqat qonunbuzarlikni jazolash bilangina emas, balki ijobiy namunalarning qadrlanishi orqali ham rivojlanadi. Halollik qadrlangan muhitda poraxo‘rlik emas, bilim va mehnat eng katta qadriyatga aylanadi.

Bugungi kunda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta’lim tizimida korrupsiyaga qarshi kurashning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Elektron hujjat aylanishi,

avtomatlashtirilgan qabul tizimlari, onlayn monitoring, elektron reyting va raqamli nazorat vositalari inson omilini kamaytirish orqali shaffoflikni oshirmoqda. Shu bilan birga, raqamli etikani shakllantirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Texnologiyalar inson manfaatlariga xizmat qilishi uchun ularni qo'llayotgan shaxslarning ma'naviy mas'uliyati ham yuqori bo'lishi shart.

Ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish faqat bugungi kun ehtiyoji emas, balki kelajak avlod oldidagi tarixiy mas'uliyatdir. Zero, ta'lim muassasalarida shakllangan qadriyatlar ertaga davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ilm-fan, tibbiyot va jamiyatning boshqa barcha sohalarida o'z aksini topadi. Halollik ruhida tarbiyalangan avlod davlat manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yadi, qonunga hurmat bilan qaraydi, adolatni himoya qiladi va jamiyat taraqqiyotiga sidqidildan xizmat qiladi. Aksincha, ta'lim jarayonida korrupsiyaga ko'z yumilgan muhit kelajakda malakasiz mutaxassislar, adolatsiz boshqaruv va ijtimoiy ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin.

Shu sababli korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirishni alohida fan yoki qisqa muddatli loyiha sifatida emas, balki uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarini qamrab oladigan, ma'naviy tarbiya, huquqiy ta'lim va zamonaviy boshqaruv tamoyillarini o'zida mujassam etgan kompleks tizim sifatida rivojlantirish zarur. Bunday yondashuv ta'lim sifati va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi mustahkam bog'liqlikni ta'minlaydi. Eng muhimi, u halollikni majburiyat emas, balki har bir fuqaroning ichki e'tiqodi va hayotiy qadriyatiga aylantiradi. Ana shunday jamiyatgina korrupsiyadan xoli, adolat ustuvor bo'lgan, bilim va mehnat qadrlanadigan Yangi O'zbekistonni barpo eta oladi.

XULOSA

Bugungi kunda ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish davlat va jamiyat oldida turgan eng muhim strategik vazifalardan biridir. Chunki ta'lim nafaqat malakali mutaxassislarni tayyorlaydigan, balki kelajak avlodning dunyoqarashi, huquqiy ongi, axloqiy fazilatlar va fuqarolik mas'uliyatini shakllantiradigan eng muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Ta'lim tizimida halollik, adolat va shaffoflik tamoyillari mustahkam qaror topgan taqdirdagina jamiyatning boshqa sohalarida ham korrupsiyaning oldini olish uchun mustahkam zamin yaratiladi.

Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, korrupsiyaga qarshi kurashni faqat huquqiy javobgarlikni kuchaytirish orqali samarali tashkil etish mumkin emas. Korrupsiyaning asl ildizi inson tafakkurida, uning qadriyatlar tizimi va axloqiy qarashlarida yashirinadi. Shu bois korrupsiyaga qarshi kurashning eng samarali yo'li – korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirishdir. Bunday madaniyat halollikni hayot mezoniga aylantirgan, qonun ustuvorligini hurmat qiladigan, adolatni eng oliy qadriyat deb biladigan shaxslarni tarbiyalash orqali qaror topadi.

Ta'lim muassasalarida akademik halollikni ta'minlash, baholash tizimining shaffofligini kuchaytirish, raqamli boshqaruv texnologiyalarini keng joriy etish, pedagoglarning kasbiy etikasi va mas'uliyatini oshirish, yoshlar o'rtasida huquqiy hamda ma'naviy targ'ibotni kuchaytirish korrupsiyaning oldini olishning eng muhim omillari hisoblanadi. Ayniqsa, oila, mahalla, ta'lim muassasalari va davlat organlari hamkorligini mustahkamlash orqali halollik

qadriyatini bolalikdan shakllantirish mumkin. Chunki korrupsiyaga qarshi immunitet jazodan qo'rqish orqali emas, balki halollikka ishonch va adolatga sadoqat orqali vujudga keladi.

Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Elektron xizmatlar, sun'iy intellekt elementlari, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari va raqamli platformalar inson omilini kamaytirish orqali korrupsion xavflarni sezilarli darajada qisqartirishga xizmat qilmoqda. Biroq texnologiyalarni samarali qo'llash uchun ham insonning ma'naviy

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish – bu faqat huquqiy yoki tashkiliy masala emas, balki jamiyatning ma'naviy yuksalishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan uzluksiz tarbiyaviy jarayondir. Halollik ustuvor qadriyatga aylangan ta'lim tizimi bilimli, vatanparvar, mas'uliyatli va adolatparvar avlodni voyaga yetkazadi. Ana shunday avlodgina Yangi O'zbekistonning barqaror taraqqiyoti, qonun ustuvorligi va fuqarolik jamiyatini yanada mustahkamlashga munosib hissa qo'sha oladi. Demak, ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish bugunning vazifasi bo'lish bilan birga, kelajak taraqqiyotining eng muhim kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining ***"Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida"***gi Qonuni. O‘RQ–419-son, 2017-yil 3-yanvar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida" PF–60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g‘risida PF–158-son Farmoni. 2023-yil 11-sentyabr.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2021.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 1–4 jildlar. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2019–2021.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
8. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: "O‘zbekiston", 1997.
9. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2016.
10. UNESCO. Recommendation on Education for Peace, Human Rights and Sustainable Development. Paris, 2023.
11. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris, 2021.